

**ԱՐԹՈՒՐ
ՄԿՐՏՉԵԱՆ**

**ԻՆՉ Է
ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԵԼ
ՀԱԳՐՈՒԹՈՒՄ**

© 1968

ԱՐԹՈՒՐ ՄԿՐՏՉԵԱՆ

Ի՞նչ է ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԵԼ
ՀԱԴՐՈՒԹՈՒՄ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՆԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

«ԴԷՊԻ ԵՐԿԻՐ»
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
ԹԻԻ 3

ԵՐԿՈՒ ԽՕՄԻ

Արցախեան ազատամարտն ըստ էութեան անբաժան ճասն է կազմում Հայ Դատի: Այն պայքարի, որ հայ ժողովուրդը մղում է ի պաշտպանութիւն հայրենի հողի, սեփական գոյութեան պահպանման եւ ազգային արժանապատուութեան:

Այդ ազատամարտի իրաքանչիւր դրուագը, իրաքանչիւր սխրանքը, յաղթանակներն ու պարտութիւնները սերտօրէն առնչում են մեր ժողովրդի եւ առհասարակ Հայաստան աշխարհի ճակատագրի հետ եւ թողնում են իրենց անջնջելի հետքը նրա արագայի, նրա առաջընթացի ու զարգացման հոլովոյթի վրայ: Ուստի եւ անհրաժեշտ է, որ Արցախեան ազատամարտին վերաբերող ամէն մանրամասնութիւն ամուր դրոշմուի մեր մտապատկերում, որպէսզի ոչ ոք, ոչ մի քաղաքական գործիչ չփորձուի կրկընել սխալները, թիափարել հոսանքն ի վեր՝ ընդդէմ հայ ժողովրդի գերագոյն շահերի, եւ նրան առաջնորդել դէպի կործանման անդունդը:

Ով չի սերտում, պատմութեան դասը, հակամէտ է զայնելու իր գործունեութեան ընթացքին եւ կամայ-ակամայ դաւաճանելու սեփական ժողովրդին, հայրենիքին ու նրա շահերին: Ուստի պէտք է, որ յետնորդ սերունդների յիշողութեան համար գրուեն, պատմըւեն ժամանակակից պատմութեան բոլոր դէպքերը, խօսուեն այն պատճառների մասին, որոնց հետեւանքները կրում ենք այսօր եւ որոնց արձագանգները պիտի զգան ապագայ սերունդները:

Արցախի ազատագրութեան համար մղուած պայքարում, թշնամու կողմից հայաթափման նկրտումներում, նրա հայացման համար առնուող քայլերում եւ այդ հակադիր ձգտումների բարդ ու մանուածապատ փոխյարաբերութիւններում շատ բան կայ ուսանելի: Արցախեան ազատամարտում 1991ի համառոյ յանդիմանում է իբրև հայաթափման փուլ, երբ աղբընջանցի թուրքերը կոթնած ուսական ստիներն ձկը միտի յետեւից հայաթափում էին Հաղորթի շրջանի գիւղերը, տեղահանում հայ ազգաբնակչութեանը եւ նրանք վերաբնակեցնում թուրքերով: Փաստօրէն կրկնում էին Մեծ եղեռնի դէպքերը, անչուշտ աւելի փոքր մասշտաբներով: Եթէ երկու դէպքում էլ առկայ էին ցեղապաշտական, պան-

Քիրքական ձգտումները, ապա երկրորդի պարագային դրան աւելանում էր Հայաստանի իշխանութիւնների կողմից Արցախեան հարցում կիրառուած սխալ քաղաքականութիւնը:

1991ի ամռանը Հաղրութում հայաթափ եղած զիւղերը այժմ ազատագրուած են շնորհիւ հայ ազատամարտիկների աննկուն պայքարի, ռազմական սխալատ գործողութիւնների եւ նահատակ զինուորների թափած բոսոր արեան: Ձկայ այսօր նաև Հաղրութի իրադարձութիւնների ականատես, անմիջական մասնակից ու զնկավար դիրքերում զէնքը ձեռքին կուած Արթուր Մկրտչեանը՝ Առնային Դարաբաղի Հանրապետութեան Գերագոյն Խորհրդի անդրանիկ նախագահը, որի եղերական մահը տեղի ունեցաւ մի քանի օր առաջ: Նրա զրչին պատկանող այս զրքոյկը, որ գրուած է Հաղրութի հայաթափման անմիջական ու թարմ տպագրութեան տակ, մի թանկագին մատուց է, որ հնարաօրութիւն կը տայ բոլորին ճիշտ տեանելու եւ ճիշտ ըմբռնելու 1991ի ամռանը Հաղրութում տեղի ունեցած իրադարձութիւնները, զանելու պատասխանատուներին եւ ճիշտ կողմնորոշուելու ապագայում որդեգրուելիք քաղաքականութեան մէջ:

Հայկական պահանջատիրութեան, Միացիալ Հայաստանի ստեղծման ուղու վրայ Արցախեան ազատամարտը հանդիսանում է առաջին հանգրուանը: Ուրանալ Արցախեան դատը, փորձել թօթափել այդ անտրը զանագան պատրուակներով կամ հայափնաս լուծումներով, նշանակում է դատաճանել Հայ Դատին ընդհանրապէս: Նա որ պաշտպան չի կանգնի Արցախեան Դատին չի կարող երբևէ պահանջատը հանդիսանալ հայ ժողովրդի իրաւունքների եւ հայապատկան հողերի համար:

Հաղրութի հայաթափումը պիտի ահագանգի սերունդներին, թէ ամբողջական հայութեամբ ամբողջական Հայաստանի համար հայապատկան իւրաքանչիւր թիղ հողի պաշտպանութիւնը ինչպէս անցեալում, նոյնպէս եւ ներկայիս ու ապագայում մեր ժողովրդի նուիրական ու անդափճանելի պարտականութիւնն է:

Խ. Տ.-Գ.

Ի՞ՆՉ Է ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԵԼ ՀԱԴԻՈՒԹԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Ես նպատակ չունեմ քաղաքական վերլուծություններ կատարելու: Եւ չեմ էլ յատակնում որչ կատարուածը ներկայացնել ամենայն մանրամասնութեամբ եւ ճշգրտութեամբ, որովհետեւ ինքս էլ շատ քանից տեղեակ չեմ, կամ տեղեակ եմ, երկրորդ նշխիակ երրորդ անձի միջոցով: Սակայն երկու հիմնական հարցի կարծում եմ անհրաժեշտ է պատասխանել: Սպասելի՞ էին արդեօք այն իրադարձութիւնները, որոնք տեղի ունեցան շրջանում, եւ հնարաւոր էր դրանք կանխել, թէ՛ ոչ: Առաջ անցնելով միանգամից պատասխանեմ, որ ընդհանուր քաղաքական առումով եւ տեսականօրէն սպասում էին այդ իրադարձութիւնները եւ այն կարելի էր կանխել միայն բարձր քաղաքական մակարդակով: Գործնականում քչերն էին սպասում ու հաւատում իրադարձութիւնների նման ընթացքին եւ փաստօրէն ոչինչ կամ շատ քիչ քան ձեռնարկուեց: Պիտի ասել, որ համընդհանուր խունապի ու շփոթութեան պայմաններում հնարաւոր չէր անելիս անել քրեապաշտը կանխելու համար: Սակայն բոլորն այսօր միանշանակ այն կարծիքին են, որ վճռական լինելու դէպքում հնարաւոր էր գոնէ գիտելի բռնագաղթը, թալանը կանխել եւ որոշ տեղերում դա յաջողուեց: Սակայն միւս կողմից էլ վճռական լինելուն խանգարեցին ստոյգ տեղեկութիւնների պակասը եւ կրկին ու կրկին խունապն ու շփոթութիւնը: Եթէ Ստեփանակերտում չանսալով Հաղորութից գնացող ահագնագերին՝ մայիսի 13ին կատարուած համարեցին ընդամենը անձնագրային եւժմի ստուգում եւ հանգստացրին շրջանի ղեկավարութեանը, իսկ 14ին ու 15ին էլ փաստօրէն եսկան ոչինչ չձեռնարկուեց, չնայած ակնյայտ էր արդէն դեպրտացիայի ուղղութեամբ կատարուող գործողութիւնները, ապա Հաղորութում 15ին եւ 16ին արդէն հոգեբանօրէն շատ-շատերը հաշտուել էին դեպրտացիայի մտքի հետ եւ չէին կասկածում որ մէկ երկու օրից յետոյ այլիք կը հասնի շրջկենտրոն: Ենչուս ասած ինձ համար էլ պարզ չէ միևնչեւ վերջ թէ ինչը կանգնեցրեց դեպրտացիայի թափ առնող անիւր:

Իսկ այժմ ամէն ինչի մասին հերթականութեամբ: Ապրիլի կեսերին Հաղորութում լուրեր տարածուեցին, թէ սպասում են անձնագրային եւժմի մեծ մասշտաբի ստուգումներ ամենայն հասանականութեամբ աղբրեջանական կողմի մասնակցութեամբ եւ հնարաւոր են ձերբակալութիւններ: Ստուգումները սկսուեցին ապրիլի 25ին եւ երեք օրում անցնելով շրջանի հիւսիսային ենթաշրջանի համարեա բոլոր գիւղերով՝ Ապրիլի 28ին այլիք հասաւ Հաղորութ: Իրականացնողը ներքին գորքերի ստորաբաժնատմներն էին, որոնք ուղեկցում էին քաղաքացիական հագուստով աղբրեջանցիներ: Վերջիններս ներկայատու էին որպէս դատախազութեան աշխատակիցներ: Այդ օրերի առաջ մեծ չէր, մի քանի որտրդական հրացան եւ մի քանի ձերբակալութեան, որոնք տեղափոխեցին Ֆիզուլի: Ժողովուրդը այս երկու տարում սովորել էր այդ ամէնին եւ կատարուածը ըն-

դուևուեց հանգիստ: Միեւնոյն ժամանակ, իհարկէ, շրջանի ղեկավարութեան եւ ձերբակալուածների հարազատների կողմից սկսուեցին միջոցներ ձեռնարկուել ձերբակալուածներին ազատելու համար: Այդ նպատակով դիմում էին առաջին հերթին պարետատանը եւ նաեւ արդրեջանական կողմին այլ եւ այլ միջնորդների միջոցով: Առաջ անցնելով ասեմ, որ հիմնականում ձերբակալուածները ազատ էին արձակում որոշակի գումար կորզելուց յետոյ միայն, ընդ որում ոչ միայն նրանցից ում նկատմամբ քրեական գործ էր յարուցւում, այլեւ նրանցից ում առանց որեւէ պատճառի վարչական կաշանքի էին ենթարկւում:

Ապրիլի 29ին օրը բացուեց տազնապով: Լուսաղետին Տոզ գիւղում ներքին զօրքերի եւ այս անգամ արդէն արդրեջանական կողմից ձերբակալուել էին 6 հոգի սովխոզի դիրեկտորի գլխաւորութեամբ: Ձերբակալութիւնները կատարուել էին որոշակի սկզբունքներով, նախապէս կազմուած ցուցակով, որի մէջ գրանցւում էին սովխոբար, ինչպէս ցոյց տուեցին հետագայ դէպքերը եւս, գիւղի ղեկավարները եւ շարժման ակտիւիստները: Տոզի որոշ ակտիւիստներ նախապէս հեռացել էին գիւղից եւ նրանց չաջողութեց ձերբակալել: Եւ այս օրը որոշ մարդկանց ձերբակալութեան փորձ կատարուեց Հաղրութում, սակայն անյաջող: Ձերբակալուածներին նոյնպէս Ֆիզուլի տեղափոխեցին եւ միայն աստծուն եւ իրենց եւ յայտնի թէ ինչ ծաղրուծանակի ու չարչարանքների եւ ենթարկուել նրանց: Այս դէպքերը օգտագործուեցին շրջանի որոշ ղեկավար աշխատողների կողմից անելի ակտիւորէն պրոպագանդելու արդրեջանցիների հետ բանակցութիւնների անհրաժեշտութիւնը, քանի որ եւ -բանը բանից չի անցել: Պէտք է ասել, որ այդ նոյն օրերին յամազօրէն լուրեր էին պտտուում, - որոնց ստուգութեանը դժուար է հասնալ -, որ Հաղրութի հարեան արդրեջանական շրջաններում զօրքերի կուտակուածներ կան, որոնք գտնուում են անմիջապէս Մութալիովի կարգարութեան տակ, եւ որ իբր Գորբաշուլը մայիսի 4ից 15ը ժամանակ է տուել Մութալիովին Ղարաբաղի հարցը իր ուզած ձեւով լուծելու համար: Այս եւ այլ լուրերն անելի էին ուժեղացնում տազնապը եւ ամէն քիչ թէ շատ նշանակալից իրադարձութիւն շրջանում մեծ խուճապի տեղից էր տալիս: Այսպէս դեռեւս ապրիլի 25ին ուղղաթիւներից օմբակոծութեան ենթարկուեցին Հաղրութի շրջակայ անտառը եւ այդ անտառով Հաղրութ մտնող խճուղին, որի ընթացքում շարքից դուրս եկաւ Հաղրութում տեղակայուած սահմանապահ զօրամասի մեքենան, իսկ նրա ուղեւորները հրաջքով փրկուեցին: Այդ նոյն հրաձգութեան ժամանակ վիրատուրուեց ճանապարհի վրայ հսկողութիւն իրագործող ներքին զօրքերի կարգախմբի գնուորներից մէկը:

Այդպէս էլ մտաց չպարզուած, թէ ինչ ուղղաթիւներ էին, որտեղից, ում հրամանով եւ ինչո՞ւ էին գնդակոծուած: Իսկ ենթադրութիւններ ու վարկածներ՝ ինչքան ուզեց: Գումարած նաեւ վախ, որ նման բան կարող է կրկնուել ցանկացած պահի եւ ոչ թէ անտառի, այլ բնակավայրի վրայ: Մայիսի մէկին Ֆիզուլի-Տոզ խճուղու վրայ անյայտ հանգամանքներում պայթեց շրջանի արդրեջանցի կոմունիստների բազայի վրայ ստեղծուած Հաղրութի շրջկոմի քարտուղար, Տոզի ինտերնացիոնալ եւ ապա առանձնացուած արդրեջանական դպրոցի նախկին տնօրէն Նիյազ Ջիւսիպիովի ծառայողական մեքենան, որի ժամանակ

սպանուեցին երեք հոգի: Դա էլ առիթ եղաւ, որ Տոլի աղբրեզանցիները յարձակուեան գիւղի կապի բաժանմունցի շէնցի վրայ, որը հիմնականում գիւղի հայ բնակչութեանն է սպա- սարկում եւ ջարդոսփշուր անեն այն, իսկ հայ բնակիչները Ֆիզուլոս թուրքերի յարձակման պատենցիալ վտանգի տակ խուճապով մատուտն եւ կանանց ու երեխաներին դուրս բերն գիւղից: Խուճապային տրամադրութիւններ ստեղծեց Նաեւ որոշ ուղեկալների վերացումը հայ-աղբրեզանական բնակավայրերի սահմանագծում եւ այլն:

Ահա այս պայմաններում շրջանից մի պատուիրակութիւն գնաց Ատեփանակերտ մարզի ղեկավարների կարծիքն իմանալու հետագայ անելիքների մասին: Հանդիպելով առանձին-առանձին Ա. Բաբայեանի, Ա. Դաթեանի, Հ. Պօղոսեանի հետ եւ միասնական որեւէ կարծիք ու խորհուրդ չլսելով՝ նրանց վերադարձան Հաղորթ եւ առաջնորդուելով Հ. Պօղոսեանի յայտնած բանակցութիւնների անհրճածեշտութեան մասին կարծիքով, շրջգործկումում կազմակերպեցին շրջանի ղեկավար աշխատողների խորհրդակցութիւն, որի ընթացքում որոշուեց հիմնարկ ձեռնարկութիւններում անցկացնել ժողովներ եւ բնակչութեան կարծիքը իմանալ բանակցութիւնների հարցի մասին: Սակայն որովհետեւ այդ ամէնը ուղեկցում էր ազատագրական շարժման եւ նրա ակտիւիստների վարկաբեկման, նրանց հասցէին մեղադրանքներ թափելու կամպանիայով եւ փաստօրէն մարզից անջատ, սեպարատ ձեւով, շարժման ակտիւիստների կողմից որոշ քայլեր ձեռնարկուեցին կանխելու դէպքերի նման անցանկալի ընթացքը: Ժողովները սպասուած արդիւնքը չտուեցին: Կրկին առաջ անցնելով ասեմ, որ Մայիսի 13-16ի դէպքերի ընթացքում, քազմիցս ակտիւիստների հասցէին շրջանի ղեկավարների կողմից հնչեց այն մեղադրանքը, որ բանակցութիւնները նրանց կողմից խանգարելու պատճառով է, որ այսքան օյն եկաւ շրջանի գլխին: Թէ որքանով է հիմնատր այս մեղադրանքը թող դատեն ընթերցողները: Ասեմ որ այդ օրերին առանձին հաշտութեան բանակցութիւններ են տեղի ունեցել Առաքիլ գիւղի եւ Ջերբայիլի շրջանի ներկայացուցիչների միջեւ: Պայմանատրուածութիւն կար կրկին հանդիպելու, որը սակայն չկայացաւ: Պատճառը, ինչպէս պնդում են շրջանի ղեկավարները, դարձեալ ակտիւիստների բացասական վերաբերմունքն էր այդ հանդիպման նկատմամբ, չնայած Հաղորթում շատ շատերը պատկերացում անգամ չուէին այդ ամէնի մասին: Հետացրօքիրն այն է, որ ծանր օրերին շատ շատերը մտահոգուած էին ոչ թէ ծանր վիճակից դուրս գալու հարցով, այլ այդ վիճակի մեղաւորի որոնումով: Եւ պատահական չէ, որ շատ շատերը անհիծում էին թէ՛ շարժումը, թէ՛ միացումը, թէ՛ ակտիւիստներին, թէ՛ Հայաստանը, որ այսքան ցանկալի բերեց իրենց: Եւ այս ամէնը արձանագրում են որպէս փաստ, առանց որեւէ մեկնաբանութեան, որովհետեւ նման վիճակների մէջ դեռ շատ ենք ընկնելու եւ այն ինչ տեղի է ունեցել Հաղորթում, չի բացաւում, որ կրկնուի նաեւ ուրիշ շրջաններում:

Այնուամենայնիւ մի պատուիրակութիւն կազմուած շրջանի որոշ ղեկավար աշխատողներից, վետերաններից եւ ձերբակալուածների հարազատներից մեկնեց Ատեփանակերտ Պոլիանիչկոյի հետ հանդիպման՝ ձերբակալուածների ազատ արձակման հարցով: Այդ հանդիպման գաղափարը յուշել էր ինքը Պոլիա-

Աղբը Հարրուֆի շրջանում

Մ Ա Ր Տ ՈՒ Ն ՈՒ Չ Ր Ջ Ա Ն

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ԼԵԱՆՆԵՐ

- Բնագաղթի չենթարկուած գիւղեր
- Բնագաղթի ենթարկուած եւ թալանուած գիւղեր
- ⊙ Սասանք թալանուած գիւղ, որի բնակիչները կրկին վերադարձել են
- ⊕ Նախկինում անբակ հայկական գիւղ
- ▲ Կերականգնող գիւղ
- ⊖ Մինչեւ 1989 թ. խառը բնակչութիւն ունեցած գիւղեր, որոնք հայաթափուել են
- ⊙ ---- Աղբը բացառուած բնակեցուած գիւղեր / ⊙ լրիւ, ⊙ Տեղ մասամբ /
- Մամբոթ Բնագաղթից յետոյ աղբը բացառուած բնակեցուած գիւղեր
- ճանապարհներ

Մանթօթօթիւն: Հողեր գիւղը Հարրուֆի շրջանից Տիգրուլու շրջանին է անցել 1930 թ.:
 Դուշիկաթ գիւղը հայերի կողմից լքուել է 1940 թ.,
 հետագայում բնակեցուել է աղբը բացառուած բնակեցուած
 1991 թ. ստացել գիւղի ստատուս:

Աղբը Մարտիկանի ձեռքով զննուած արտադրութիւնը հատուած

նիշկոն եւ ձերբակալումների հարցը ուղղակի ազիթ էր, որովհետեւ ակնյայտ էր, որ հարկ եղած դեպքում նա կարող էր առանց խնդրանքի էլ ազատ արձակել ձերբակալումներին:

Այսպիսով Մայիսի 13ի դեպքերի նախօրեակին անդրեջանական կողմը փորձեր էր անում կոնսուլտի մեջ մտնել հայկական կողմի հետ, իսկ շրջանում էլ կային մարդիկ, որոնք պատրաստ էին գնալու դրան եւ միայն իրենց ասելով հասարակական կարծիքի ճշման տակ ստիպուած էին ձեռնադահ մնալ, չնայած համոզուած էին, որ շրջանի փրկութիւնը բանակցութիւնների գնալու մեջ է, որովհետեւ թէ՛ անդրեջանցիների եւ թէ՛ ռուսների կողմից բազմաթիւ նախազգուշացումներ էին յայտնուած սպասուելից վատ դեպքերի մասին:

Մայիսի 13ին եւ հետագայ օրերին Առաքելում (Առաքիւ) եւ Ենթաշրջանի գիւղերում ներքին զօրքերի եւ ՕՍՕՆի կատարած խուզարկութիւնների ու ձերբակալութիւնների մասին շատ է խօսուել: Այստեղ կարելի էր շրջանի քնակշիւթեան եւ դեկավարների վերաբերմունքն էլ դեպքերի նկատմամբ: Ինչպէս սկզբում նըշուել է, Ստեփանակերտ գնացած անազանզերին պատասխանեցին, որ չպէտք է խուճապի մատնուել, քանի որ ընդամենը անձնագրային տեժմի ստուգում է: Սակայն այդ օրը երեկոյեան արդէն Բանաձոր եւ Տոր գիւղի քնակիչները կանխատեսելով, որ յաջորդ օրը Առաքելում տեղի ունեցածը կը կրկնուի իրենց գիւղերում, կանանց ու երեխաներին տեղափոխեցին Հաղրութ: Մայիսի 14ին ստուգումները եւ վարդաբոյսները շարունակուած էին, մարդկանց ստիպում էին ստորագրել դիմումներ մարզի տարածքը կամաւոր թողնելու մասին: Երեկոյեան լուր ստացուեց Ջիլանում երկու տուն վաճելու մասին: Ապաստում էր որ յաջորդ օրը ստուգումներ կը լինեն Հաղրութում: Ուշ գիշերին շրջկենտրոնում տեղի ունեցաւ միտինգ, որի ընթացքում ժողովորդին կոչ արուեց լինել զգօս, զսպուած եւ տեղից չտալ արովկացիայի: Պէտք է տեսլ, որ այդ օրերին Գետաշէնի սինդրոմը իր դերը խաղաց Հաղրութում՝ փաստօրէն կաշկանդելով եւ գերծ պահելով որեւէ ակտիւ գործողութիւնից: Միեւնոյն ժամանակ պայմանաւորութիւն ձեռք բերուեց մի պատուիրակութիւն ուղարկելու մարզային դեկավարութեան հետ հանդիպելու եւ ստեղծուած վիճակից դուրս գալու քաղաքական քայլեր ձեռնարկելու համար: Հիմնականում շօշափում էր բանակցութիւնների անհրաժեշտութեան գաղափարը եւ արդէն հնչում էին անաշարկութիւններ անմիջապէս Մութալիբովին դիմելու մասին: Սակայն Մայիսի 15ին Ստեփանակերտ գնալու հարցը ինքնին վերացաւ, ինչ որ կապուած էր վիճակի հետագայ բարդացման հետ: Առաքելցիներին արդէն ուղտիմատում էին ներկայացրել գիւղից հեռանալու մասին: Այնտեղ ձերբակալել էին Հաղրութի ութ միլիցիոներներ: Շարունակուած էր առաքելցիների, ցրտեցիների, բանաձորցիների հոսքը Հաղրութ: Մնացած գիւղերից իրարամերձ տեղեկութիւններ էին գալիս: Ամենուր խուճապ էր ու շփոթ: Այդ օրը տեղի ունեցաւ շրջկենտրոնի հասարակութեան կարծ ժողով, որտեղ որոշուեց հեռագրով դիմել Մութալիբովին: Սակայն հեռագիրը չարուեց, որովհետեւ շրջանի դեկավարութիւնը այնուամենայնիւ չէր համարձակուած ինքնուրոյն այդ քայլին գնալ, իսկ մարզկենտրոնը որոշակի ոչինչ չէր անում: Նոյն 15ի օրը Արփազյաղուկում սպանուեցին գիւղի 11 ծերունի քնակիչներից 4ը:

16ի առաջատան ստուգումներ սկսուեցին Էդիլլուի ենթաշրջանի գիղերում: Թում էր թե խուճապի ու փախուստի այլքը կ'ընդգրկեր նաեւ այդ գիղերը, սակայն բարեբախտաբար դա տեղի չունեցաւ:

Սահմանապահ զօրամասի հետ կապ ունեցող շատ հաղորդօթիւններ սկսեցին իրենց ունեցուածքը տեղափոխել այնտեղ եւ գիշերում էին այնտեղի իրենց ծանօթների կամ բարեկամների մօտ: Համընդհանուր խուճապը, անորոշօթիւնը, գիղերից ստոյգ տեղեկութիւնների բացակայութիւնը եւ վտանգը, որ դիմադրութեան փորձը կարող է յանգեցնել արիւնահեղութեան այնպէս, ինչպէս պատահեց Գետաշէնում, կաշկանդել էր թե՛ դեկամբարութեանը եւ թե՛ ակտիւստների: Միայն յետոյ պարզ դարձաւ, որ փաստօրէն 16-17իս զօրքն ու ՕՍՍԸ ետ էին քաշուել եւ գիղերում սկսուել էր թալանը, որը կարելի էր կանխել վճարակաւ ու կազմակերպուած լինելու դեպքում: Իսկ 16իս դեռեւս իշխում էր այն տեսակետը, որ բռնագաղթն անխուսափելի է եւ անհրաժեշտ է միայն ժամանակ շահել նորմալ գաղթելու համար: Գուցէ այսօր ցաւայի է եւ ամօթայի այս մասին գրելը, բայց դա փաստ է, որ տեղի է ունեցել: 16ի երեկոյեան շրջօրնակովից տարածեց այն լուրը, որ իբր Ստեփանակերտում դեկամբարութեան որոշ ներկայացուցիչներ մտել են Պոլիանիչկոյի մօտ եւ Աղբբեջանի գերիշխանութիւնը ընդունելու պայմանով հասել թալանի եւ բռնութիւնների ու բռնագաղթի դադարեցմանը: Որ իբր կրիչկովի անունից հեռագիր է ստացուած Պոլանյարից եւ Առաքելից բռնագաղթուածների շարասիւնը կանգնեցնելու եւ յետ տալու մասին: Ըստ այդ տեղեկութեան բաց էր մնացել միայն ակտիւստների հարցը եւ պարզ չէր նրանց կը թողատրոյի հանգիստ լքել մարզի սահմանները, թէ կը ձերբակալուեն: Թէ ո՛վ է Ստեփանակերտից հաղորդել այս ամենը, ի՛նչն է աղաաաղուած, ի՛նչն էր իրօք ճիշտ, ի՛նչը սխալ, այսօր էլ գոնէ ինձ համար դեռ պարզ չէ: Պարզ է միայն, որ նման ոչ մի բան իրականում չէր եղել: Մինչդեռ այդ օրը անելի համոզիչ լինելու համար ասում էին, որ -ժամանակ- ձրագիրը համապատասխան տեղեկութիւն է հաղորդելու եւ շատերը նստած հեռուստացոյցների առջեւ սպասում էին հաղորդմանը, որը սակայն չեղաւ: Այս ամենը այսօր անլուրջ է թում, սակայն դա է եղել իրականութիւնը: Եւ միայն 17ի յաջորդ օրը, երբ գիշերը թաքնուելուց ու անգործութեան մատուցելուց յետոյ դուրս եկանք շրջկենտրոն, պարզ դարձաւ որ ոչ մի բանակցութիւն ու պայմանաորոնածութիւն էլ չի եղել: Հաղորդում ձերբակալութեան ու բռնութիւնների նշաններ չկան, իսկ գիղերում շարունակում են թալանն ու բռնագաղթը: Առաջատան Հաղորդք հասաւ Խանձաձորից հետիոտն փախածների շարասիւնը:

17ի երեկոյեան դէմ արդէն ուշացումով ջուկատներ ուղարկուեցին Ծամձոր եւ Յոր, որի շնորհիւ փաստօրէն կանխուեց այդ գիղերի թալանը: Այդ օրը խանձաձորցիների մի մասը յետ դարձաւ գիղ եւ կարողացաւ կանխել գիղի հետագայ թալանը, որն արդէն սկսուել էր: Սակայն Առաքելի, Բանաձորի, Թարազլի, Միլքուդարայի, Պոլանյարի թալանը շարունակուեց նաեւ յաջորդ օրը 18իս եւ 19իս:

Այդ գիղերի դիրքերի բաց լինելը, զինուած կերպով գիղերին մօտեակիս ՕՍՍԸի ծուղակում յայտնուելու վտանգը - իսկ անգէն գնալը նման պայմաններում անխմաստ էր - հնարաորութիւն չտուեցին որեւէ ռեալ քայլ կատարելու թա-

լանը կանխելու ուղղութեամբ: Բացի այդ կաշկանդիչ էին նաեւ Հաղործից զի-
ղերում գտնուող խմբերին հաղորդուող այն լուրերը, որոնց համաձայն լուր էր
սպասուում, թէ շուտով գիտութեան պահակախմբեր էին ուղարկելու, ուղղաթիւ-
ներ գալու հասանականութիւն կայ, հարկատու է զգոյշ լինել եւ այլն: Այնինչ ա-
զաջին գիտութեան ուղեկալները Յոր, Առաքել, Բանաձոր ուղարկուեցին միայն
մայիսի 21ին: Քարազօլոյս առաջինը տղաները գնացին 20ին, իսկ Միլզբուդարա
23ին, երբ զիւղերը լրի թալանուած էին:

17ի երեկոյան անընդհատ ինՖորմացիա էր հաղորդում Երեւան, Ստեփանա-
կերտ, ընդ որում ճշգրիտ տեղեկութիւնները զուգակցում էին այնպիսի փաստե-
րով, որոնք հետագայում չհաստատուեցին: Այդ նոյն օրը մի պահ դարձեալ խու-
ճապային տրամադրութիւններ ստեղծուեցին Էղիլլուի ենթաշրջանում, կապուած
թուրքերի կողմից սպասուող ներխուժման հետ, սակայն խուճապը ժամանակին
մարեց:

Մայիսի 21ին շրջանը որոշ չափով խաղաղուեց: Այդ զիւղերը միակ միջադէպը
Խճաքերոյի կոլտնտեսութեան տաւարի գողութիւնն էր, որի մեղքը ինչպէս նա-
խորդ շատ դէպքերում անելի շատ հերթապահների վրայ է ընկնում, քան թուրքե-
րի:

Այնչափ է, որ այն ինչ տեղի է ունեցել Հաղործի շրջանում նախապէս ծրա-
զըրաւորուած էր եւ համաձայնեցրած ամենաբարձր ատեսանների հետ: Բաւական
է ասել, որ Հաղործում տեղադրուած ներքին զօրքերը այդ օրերին մատը-մատին
չխփեցին անգամ այն ժամանակ, երբ ակնյայտ էր, որ աւարտուել է անձնագրա-
լին զեծիւի ստուգման էտապն ու բռնագաղթը եւ միայն թալան է տեղի ունե-
ւում: Զօրքերի հրամանատարութիւնը հէնց ինքն է խոստովանել, որ իրենց կար-
գադրուած է ոչ մի բանի չմիջամտել: Նոյնիսկ Մայիսի 15ին, երբ պարտե ժու-
կովը ուղղաթիւով Ստեփանակերտ ժամանեց Առաքել եւ իր աչքերով տեսաւ, թէ
այնտեղ ինչ է կատարուում, վիճակը ոչնչով չփոխուեց: Գետաշէնի դէպքերից,
Մութալիբովի Ապրիլի 27ի յայտարարութիւնից եւ Մայիսի 13ի մամուլի ա-
տուպիսից յետոյ էր, որ Ղարաբաղին հերթական ծանր հարուած էր սպասուում: Եւ
այդ հարուածը կարելի էր կանխել միայն ու միայն ժամանակին քաղաքական
քայլեր ձեռնարկելով: Բաւականին փաստեր կային ենթադրելու, որ հարուածի
սուր ծայրը առաջին հերթին դէպի Հաղործի շրջանն է ուղղուելու եւ պատահա-
կան չէ, որ այնտեղ անելի մեծ ակտիւութեամբ էր աշխատանք տարում բանակ-
ցութիւնների գնալու ուղղութեամբ, չնայած այնքան էլ պարզ չէր, թէ բանակցու-
թիւններով հնարաւոր կը լինէր արդեօք կանխել հասունացող դէպքերը: Ղարգ է
միայն, որ շրջանի սեպարատ բանակցութիւնները ոչինչ չէին տալու, եւ եթէ
պէտք էր գնալ բանակցութիւնների, ապա միայն ու միայն մարզային մակարդա-
կով է միութենական կողմի քարեացկամութեամբ ու միջնորդութեամբ: Լույ ցան-
կութիւնը դեռ քիչ էր բանակցութիւնների կատելու եւ ինչ որ հարցեր լուծելու հա-
մար: Այս դէպքում էլ դժուար է ասել, թէ ինչն է խանգարել բանակցութիւնների
գնալուն, ցանկութեան պակասը, թէ մի այլ բան: Արտայատուեց նաեւ մի տեսա-
կէտ, ըստ որի պէտք է դիմակայել այս հարուածն եւս եւ յետոյ տեսնել, թէ ի՞նչ
պիտի անել: Փաստօրէն այդպէս էլ եղաւ: Հիմա փորձում ենք վերացնել հա-

րուածի հետեւանցները, շնայած պարզ է, որ լրիւ կերպով անհնար էր դա անել: Այսօր մենք ուզենք թէ չուզենք պէտք է հաշտունք Քինեաթլու, Ջիլան, Արփա-գեադուկ գիւղերի կորստի հետ: Դա արդէն կատարուած փաստ է: Այստեղ հարցը գիւղերի մէջ չէ, որոնց բնակչութիւնը փոքրացանակ էր եւ ձերուսիններով բնակեցուած, որոնք ամենաքարուղ պայմաններում էլ երկար չէին գոյատեւի, այլ նրանում, որ մենք տարածք ենք կորցնում: Եւ յետոյ դեռ չէր վերացել նոր հարուածների վտանգը: Դիմակայելով ամէն մի հարուածի նոյն մտայնութեամբ եւ նոր կորուստների գնով, մի գեղեցիկ օր պիտի տեսնէինք, որ այլեւս կորցնելու ոչինչ չունենք: Ինչ վեաբերում է ի վերուստ ծրագրուածի կոնկրետ իրագործմանը, ապա պէտք է խոստովանել որ դրա յաջողութեանը նպաստեցին մեծ շահով խուճապը եւ անկազմակերպութիւնը: Իսկ վերջինս էլ պայմանաւորուած էր բնակավայրերի եւ շրջկենտրոնի միջեւ նորամ կապի բացակայութեամբ, բազմաթիւ ապակողմնորոշիչ եւ ուղղակի սուտ լուրերի տարածմամբ: Փաստօրէն նոյնիսկ մի գիւղում չգիտէին, թէ հարեան գիւղում ինչ է տեղի ունենում: Բացասական դեր խաղաց նաեւ այն մտայնութիւնը, ըստ որի կասկածի տակ էր առնում շարժման արդարացիութիւնը, այն միայն մի խումբ մարդկանց վերագրելը, այդ մարդկանց հասցէին մեղադրանքներ ու լուտանքներ թափելը թէ բնակչութեան որոշ խաւերի եւ թէ յատկապէս ղեկավար աշխատողների կողմից, ինչ որ փաստօրէն կաշկանդեց ակտիւիստներին դիմելու ակտիւ գործողութիւնների:

Եւ միտումնաւոր կերպով անուններ շլիջատակեցի, ոչ թէ խուսափելով նրանից, որ կարող եմ մէկին վիրաւորել, իսկ մէկ ուրիշին սուբեկտիօրէն մեղադրել, այլ ան պատճառով, որ կարծում եմ որա կարծում եմ որա սուբեկտիւնը չկայ: Կատարածի համար բոլորս հաւասարապէս պատասխանատու ենք եւ կարծում եմ, որ մենք ոչ թէ պէտք է հաշիւներ մաքրենք եւ միմեանց մեղադրանքներ ներկայացնենք, այլ կատարուածից դասեր առնենք եւ նոր սխալներ թոյլ չտանք, որոնցից տուժողը վերջին հաշուով մեր ժողովուրդն է:

Այս ամէնը եւ շարադրել եմ Մայիսի 31ին, որից յետոյ դէպքերը կրկին այլ ընթացք ստացան:

Ինչպէս արդէն նշել եմ 17ից մենք հսկողութեան տակ վերցրեցինք Տոր եւ Ծամձոր գիւղերը: Առաջինի թալանը ամբողջութեամբ կանխել հնարաւոր չեղաւ, իսկ երկրորդը կարողացան ապահով պահել: 21ին, զինուորական ուղեկալները տեղադրելուց յետոյ, սկսեցին, թէկուզ եւ դժուարութեամբ, իրենց գիւղերը վերադառնալ բանաձորցիները եւ առաջելիցիները: Խանաձորցիները իրենց իրենց ուժերով եւ Հին Թաղերի ու Սպիտակաշէնի տղաների օգնութեամբ կանխեցին գիւղի հետագայ թալանը եւ համարեա լրիւ վերադարձան: 26-27ին յետ վերադարձաւ Հաղորթում գտնուող քարազլիսեցիների մի մասը: 28ին առաջին ջոկատը մշտական տեղադրուեց Մուլցուդարայում: Այս գիւղի հարցում դժուարն այն էր, որ ամբողջ գիւղը ջջուել էր Գորիս եւ Հաղորթում գիւղից նախկինում վերաբնակուածներն էլ ընդամենը մի քանի հոգի էին: 31ին ինքս անձամբ մի ուրիշ ջոկատի հետ գնացի փոխելու տղաներին: Այն ինչ տեսայ գիւղում (մինչ այդ եւ Ծամձորում էի լինում եւ թալանուած որեւ գիւղ դեռ չէի գնացել) միայն մի նա-

խաղասութեամբ կարելի էր բնորոշել. «Այստեղով թուրք է անցել»: Այնուամենայնիս Վենց մտածում էինք, որ ամէն ինչ կորած չէ եւ ոգևորութեամբ աշխատում էինք. քոստաններն էինք ջրում, լըրու սարիները տնկում, էլեկտրական գծերը տրոգում, որպէսզի տներում լոյսերը վառ լինեն եւ տպաւորութիւն ստեղծուի, որ զիրը կենդանի է: Գիւղում մնացած երեք շները մի քանի օր կանոնաւոր սնունդով յետոյ սկսեցին հաշել, իսկ միակ էշն էլ սկսեց զօռայ: Թում էր, թէ ամէն ինչ դէպի լաւն է գնում: Բայց ասա՛րգ....

Յունիսի Յին մենք զգուշութեամբ Լորատակով քարձրացանք զիրի թիկունքի քարձունքը այնտեղից հսկելու գիղն ու շրջակայքը: Եւ այն ինչ տեսանք Քարագլխում միայն հաստատեց մեր ակամայ զգուշութեան իրաւացիութիւնը: Քարագլխի տակ գտնուող թուրքական Մազրա գիւղում ուղղաթիւ էր իջած, որը մինչեւ վայրէջքը հասցրել էր մի անգամ զնդակոծել զիրը: Յետոյ մենք իմացանք, որ վիրաւորուել էր մի վաթսունն անց -քայելիկ-, որ զիրում գտնուող ծերերին թուրքերը քաց էին թողել, իսկ վեց երիտասարդներից չորսին էր միայն յաջողուել փախչել, մնացած երկին բռնել էին: Ուրեմն Քարագլուխը լցուած էր ՕՍՕ-Նականներով ու մեքենաներով: Զգում էինք, որ ինչ որ բան է տեղի ունենում զիրում, քայց դժուարատում էինք հաւատալ վատթարագոյնին: Այդ ընթացքում մի ռազմական ուղղաթիւ իջաւ: Յետոյ Մամձոր գալով իմացանք, որ այդ ուղղաթիւով ժամանած շրջանի ղեկավարութեան եւ պարետատան Ներկայացուցչին ցոյց են տուել Ադրբեջանի Գերագոյն խորհրդի որոշումը Քարագլուխը եւ Դոլանլարը թուրքերով բնակեցնելու մասին: Իմացանք նաեւ, որ նախորդ օրը Դոլանլարում ՕՍՕ-ն դարան էր սարքել եւ տղաները հրաշքով էին դուրս պրծել, երբ զիր այցելութեան էին գնացել, որ Հին Թաղերի հօտն էին քշել երեք հոգու հետ միասին, որոնցից մէկին սպանել էին եւ մէկին քաց թողել, երրորդի տեղն անյայտ էր: Իսկ մենք առաւօտեան տաւարի ետեւից ման եկող չորս թուրքի, որոնք հասել էին Միւլլուդարայի տակ, թողեցինք հանգիստ յետ դառնան, զգուշանալով հետագայ անցանկալի երեւոյթներից, այնինչ անցանկալին արդէն տեղի էր ունենում առանց դրա էլ: Իմացանք, որ Նծաբերդ, Հին Թաղեր եւ Ռանձաձոր գիւղերի բնակիչներին այլեւս պահել հնարաւոր չէ, որովհետեւ Քարագլխի գրաւումով նրանց հետ միակ կապը՝ նոր կառուցուած ճանապարհը, կտրոււմ է, որ Առաքելից ու Բանաձորից ուղեկալները հասել են եւ յարդիկ կրկին Հաղորթ են վերադարձել: Երեկոյեան դեմ ուղղաթիւը հետախուզական թռիչք կատարեց Մամձորի վրայ: Մտածում էինք, որ յաջորդ օրը երեւի Մամձորի հերթն է եւ զուցէ այստեղ մի վերջին մարտ տանք ու հեռանանք, ինչպէս ստու՛մ եւս, դուք շրխկացնելով: Բայց ցան այն է, որ նշուած թուրք գիւղերի դիրքը մեր սակաւ ուժերով կտուելու համար շատ անյարմար է: Չկայ անտառ իսկ ուղղաթիւի աւելայութեան պայմաններում մերկ լանջերի վրայ կտուելը անխուսափելի մահուան է հաւասար: Երեկոյեան մենք յանձնեցինք հերթափոխը եւ վերադարձանք Հաղորթ: Այսօր Յունիսի 4ւ է: Մայիսի 21ից, երբ առաջին հարուածի եւ թալանի ալիքը տեղի տուց (մենք թալանելու քան էլ չէր մնացել), արդէն անցել է երկու շաբաթ: Փաստօրէն ոչինչ չձեռնարկուեց հարցի քաղաքական լուծման ուղղութեամբ, կամ զուցէ ձեռնարկուել է, քայց անարդիւնք, չգիտեմ: Այժմ վրայ է հասել

երկրորդ էտապը, գրատամ հողերի իրացումը, եւ շեմ պատկերացնում, թէ դա ինչպէս կը կանխովի սակաւակարող եւ սակաւամեծ մեր շրջանի կողմից: Անշուշտ կը լինեն կտուրու պատրաստ 10 կամ 100 հոգի, բայց դա կը լինի ընդամենը սփոփանց որպէսզի հետագայում ասեց, որ պատուով մեզանց: Գուցէ ես մեայլ եմ ներկայացնում ամէն ինչ, բայց չէ, երեւի ուղղակի Հաղորդից դուրս շեն պատկերացնում այստեղի վիճակը:

Լ. Մարտիրոսյան

4.06.1991 Հաղորթ

3.9.

Համարեա երեց ամիս անց կրկին անդրադասնալով շարադրումսին կարող եմ անելցնել, որ Յունիսի Տին թողնուել է Ռանաձոր գիւղը, Յունիսի Տին Մամ-ձորը: Մամձորից յետոյ տղաները մտն մէկ ամիս հերթապահում էին Սարենշէն գիւղում, թոյլ շտալով թուրքերին Մամձորից բարձրանալ վերեւ: Սակայն Յունիսի Գին շրջանի պարետ Վ.Ի. Կրաւչենկոյի առաջնորդութեամբ ՕՍՕՆը տիրացել էր նաեւ Սարենշէնին: Ճիշտ է մի երկու օր յետոյ Սարենշէնում գիտութեական կարգախումբ էր տեղադրուել, սակայն գիւղից վերեւ բարձունքում, նորակառոյց հեռուստակայանում, ՕՍՕՆականները շարունակում են պահել իրենց պահակակէտը, որի պատճառով էլ գիւղի բնակիչները վախենում են յետ վերադասնալ: Ինչ վերաբերում է Հին Թաղերին եւ Ռժաբերդին ապա այդ գիւղերի բնակիչները սկզբում փախել էին Տուսի, յետոյ գիտութեական կարգախումբը տեղադրելուց յետոյ վերադարձել են գիւղերը, սակայն առ այսօր շրջկենտրոնի հետ տրանսպորտային եւ հեռախօսային կապ չկայ: Փաստօրէն բռնազաղթում է թայանում գիւղերից միայն Յորի բնակիչներն են ետ վերադարձել եւ շարունակում են ապրել իրենց գիւղում շնորհիւ գիտութեականների ներկայութեան:

Յունիսի կէտերից սկսած Բանաձոր, Առաքել, Մամձոր, Դոլանլար գիւղերը բնակեցուել են աղբրեջանցիներով: Այդ նոյն ժամանակ կրկին Հաղորթում յայտնուած դեռեա մէկ տարի առաջ ստեղծուած կազմիւրոյի նախագահ Յուրկովը բազմեց կուսընթացի շէնքում եւ մի պահ եղաւ, որ փաստօրէն շրջանի դեկալար աշխատողները հաշուի էին նստում նրա հետ: Պարետ Կրաւչենկոն սկսեց -աշխատանք տանել- շարժման ակտիւիստների հետ եւ ակնյայտ էր նըրանց ամէն պահի ձերբակալելու հնարատրութեան փաստը: Շրջանում ստեղծուեց ծանր իրավիճակ եւ բարոյա-հոգեբանական մթնոլորտ: Հաղորթ եկած փախստականների մի մասը տարբեր ճանապարհներով, հիմնականում գիտութեական ուղղաթիւներով տեղափոխուեց շրջանից: Հաղորթի բնակիչներից ոմանց նոյնպէս սկսեցին լքօրէն մտածել եւ համապատասխան քայլեր ձեռնարկել վերաբնակուելու ուղղութեամբ: Եւ միայն Յունիսի կէտերին վիճակն սկսեց որոշ չափով կայունանալ: Մարդիկ սկսեցին վերագնահատել կատարուածը եւ խումապային տրամադրութիւններն ու հիասթափութեան զգացումը աստիճանաբար տեղի տուեց:

30.08.1991թ.

ՑՈՒՑԱԿ

Հաղորդի շրջանում

թուրքերի յարձակումների հետևանքով զոհուածների

1. Ցիմբալիկ Իգոր Միխայլովիչ, լեյտենանտ, զոհուել է Հայտուլու գիւղում պարեկութեան ժամանակ, 10. 01. 90թ.
2. Յարութիւնեան Էդիկ Առաքելի ծն. 1946, գ. Հակակու, աստուվարորդ, անհետացել է Դիրմանաբանդ տեղամասում, 23. 06. 90թ.
3. Համբարձումեան Եղիշէ Տիգրանի, ծն. 1927, գ. Մեծ Թաղլար, թոշակաւու, չի վերադարձել անտափց, 3.11.90, դիակը գտնուել է 16.12.90
4. Չաքմազեան Համբարձում Միմոնի, ծն. 1935թ., գ. Մեծ Թաղլար, բանտոր, զոհուել է սովյոցի բազայում պահակութեան ժամանակ, 1.12.90
5. Յարութիւնեան Նիկոլայ Իսանի, ծն. 1929, գ. Մեծ Թաղլար, բանտոր, զոհուել է սովյոցի բազայում պահակութեան ժամանակ, 1.12.90թ.
6. Յովակիմեան Ռաֆիկ Լալազարի, ծն. 1945թ., գ. Ծամձոր, նախագահ, զոհուել է Ֆերմայում հերթապահութեան ժամանակ, 3.12.90թ.
7. Տոնեան Աշոտ Ատուշանի, ծն. 1926թ., գ. Բանազուր, բանտոր, զոհուել է զինու զործարանում պահակութեան ժամանակ, 4.04.90թ.
8. Մեսրոպեան Սուրէն Վլադիմիրի, ծն. 1926թ., գ. Դրախտիկ, բանտոր, զոհուել է սովյոցի հանդերում պահակութեան ժամանակ, 17.04.90թ.
9. Կարապետեան Էմմա Սարգսի, ծն. 1931թ., գ. Արփագետաղուկ, թոշակաւու, զոհուել է զիւղ թալանելու ժամանակ, 15.05.91թ.
10. Կարապետեան Սուրէն Յակոբի, ծն. 1929թ., գ. Արփագետաղուկ, թոշակաւու, զոհուել է զիւղ թալանելու ժամանակ, 15.05.91թ.
11. Յակոբեան Հայասեր Սամուելի, ծն. 1934թ., գ. Արփագետաղուկ, կուտնտեսական, զոհուել է զիւղ թալանելու ժամանակ, 15.05.91թ.
12. Մանասեան Հայկանուշ Հայրապետի, ծն. 1936թ., գ. Արփագետաղուկ, կուտնտեսական, զոհուել է զիւղ թալանելու ժամանակ, 15.05.91թ.
13. Ստորոժիցի Իսան Ալեքսանդրովիչ, ծն. 1952թ., պրապորշչիկ, զոհուել է Արփագետաղուկ զիւղ թալանչիներից պաշտպանելիս
14. Խուդադեան Միշա Գրիգորի, ծն. 1936թ., գ. Հին Թաղլար, կուտնտեսական, գերեվարուել է նախիջը պահելու ժամանակ 03.06.91
15. Շահէն, ծն. 1947թ. ք. Արուլեան, գ. Ջարդաշէն, զոհուել է Խանաձորց թուրքերի կողմից վերագրուելու ժամանակ, 12.08.91թ.
16. Աազեան Հրանտ Անտիսի, ծն. 1927թ., գ. Տոսմի, զոտնէխնիկ, զոհուել է Տոլի միջով մեքենայով անցնելիս
17. Գրիգորեան Էդիկ Մադաթի, ծն. 1940թ., գ. Տոսմի, աստուվարորդ, զոհուել է Տոլում աստորուսի գնդակոծման ժամանակ, 7.09.91թ.
18. Բարայեան Սերժիկ Սեդրակի, ծն. 1947թ., գ. Թաղտո, բանտոր, զոհուել է Տոլում աստորուսի գնդակոծման ժամանակ, 7.09.91թ.
19. Գասպարեան Լիրա Համբարձումի, ծն. 1958թ., ք. Ստեփանակերտ (Տոսմի), զոհուել է Տոլում աստորուսի գնդակոծման ժամանակ, 7.09.91թ.
20. Գասպարեան Եաշա Շահէնի, ծն. 1935թ., գ. Արուլաղ, բանտոր, զոհուել է զիւղի նախիջը պահելու ժամանակ, 9.09.91թ.
21. Գասպարեան Իրա Եաշայի, ծն. 1958թ., գ. Արուլաղ, բանտոր, զոհուել է զիւղի նախիջը պահելու ժամանակ, 9.09.91թ.
22. Շադեան Ալեքսանդր Ալեռաշի, ծն. 1965թ., գ. Հին Թաղլար, մուստեր, զոհուել է զիւղի մերձակայքում հերթապահութեան ժամանակ, 12.09.91թ.

Արթուր Սկրտչյան

Ի՞նչ է տեղի ունեցել Հաղորթում

Ստորագրված է տպագրության 05.05.92թ.:
Չափսը՝ 60x84 1/16: Տպագրության եղանակը՝ օֆսեթ:
Տպագրական 1 մամուլ = 0,93 պայմանական մամուլ:
Պատվեր՝ 131: Տպաքանակ՝ 10000 օրինակ:
Գինը՝ պայմանագրային:

-Միջայել Վարանդեան- հ/պ փոքր ձեռնարկություն,
Երևան, Շոպրոնի փողոց, թիվ 21

